

Traité de sociologie, publié sous la direction de Georges Gurvitch, I. 1958, 2. opra­vené vydání 1962, str. 514, II. 1960, 1963, str. 466, Presses universitaires de France.

Tato příručka sociologie, kterou zčásti napsal, ale celou uspořádal a redigoval, je z posledních větších knih Gurvitchových. Sleduje podobný cíl jako příručka, kterou vydal r. 1945, když za okupace Francie dlel ve Spojených státech, a jež byla po jeho návratu do Francie přeložena do francouzštiny pod názvem: *La sociologie au XXe siècle*, I. *Les grands problèmes de la sociologie*, 1947, str. 510, II. *Les études sociologiques dans les différents pays*, str. 763. Toto symposion mělo podat celkový kritický a zároveň syntetický přehled současné sociologie v pojetí americkém v I. dílu z pera sociologů amerických nebo působících na amerických univerzitách, v II. dílu přehled evropské a americké sociologie od příslušníků té které země (o české sociologii psali J. S. Rouček a I. A. Bláha). Gurvitch sám přispěl toliko studií o kontrole, ale sám vypracoval celý program a zajistil si příspěvky autorů; jeho spolupracovníku W. E. Mooreovi připadla formální úprava a korektura.

Poté propracovával své pojetí sociologie v knize *La vocation actuelle de la sociologie*, I. *Vers la sociologie différentielle*, I. 1950, 3. vyd. 1963, II. *Antécédents et précédents*, 2. vyd. 1963, přepracované a rozšířené; do tohoto svazku pojal také některé zatím vyšlé studie. Název knihy je poněkud úzký. Nejedná jen o povolání, úkol sociologie, jak by se snad mohlo soudit v zemích, kde sociologie byla zanedbávána, nýbrž Gurvitch zde vykládá své pojetí obecné sociologické teorie, svůj sociologický systém, a to až na některé pozdější doplňky nejdůležitější. Názory zde podané jsou pak jádrem Gurvitchových statí v příručce nahore jmenované a zde rozebírané. Kniha měla také přinést obraz pokud možno objektivní a obsáhlý o sou-

časné sociologii; bylo proto nutno přibrat k spolupráci sociology jednotlivých oborů. Gurvitch si vybral své spolupracovníky toliko mezi francouzskými sociology, takže kniha podává převážně obraz sociologie francouzské. a to podle pojetí Gurvitchova, který se také snažil urovnat nedorozumění v terminologii jednotlivých příspěvků, a obecněji jako pokračování směru durkheimovského. Kniha neměla být pouze učebnicí nebo encyklopedií, nýbrž příručkou (*livre de référence*) pro studium a východiskem pro další bádání.¹

V úvodních kapitolách se Gurvitch pokouší určit předmět a podat definici sociologie.² Z řady definic, které kritizuje, navazuje na definici Maussovu, že sociologie je věda o metodě celkového pohledu na studium „totalních sociálních jevů“, jež Mauss ztotožňuje se společnostmi globálními, ale chybuje tím, že odmítá dialektiku (jako např. též Sorokin), kterou nesprávně chápe jako filosofii hegelovskou nebo marxistickou. Sám definuje sociologii jako vědu o totalních jevech sociálních po všech jejich stránkách a v celém jejich pohybu, jež je zachycuje v dialektizovaných typech mikrosociálních, skupinových a globálních, když se tvoří a rozkládají (27). Sociologie studuje společenskou skutečnost (sociální jevy totalní) troji metodou: systemizující a analytickou (většinou metoda sociálních věd zvláštních), metodou individualizující a singularizující (vlastní historii a etnografii) a metodou typologie kvalitativní a diskontinuální, aplikující celkový pohled a užívající empirické dialektiky. Tato metoda rozlišuje trojí typy: mikrosociologické (čili abstraktní, typy zvláštních seskupení *groupement-abstraktné* konkrétní) a typy sociálních tříd a společností globálních (konkrétní). Znak sociologické metody jsou empirismus, relativismus a hlavně dialektický pluralismus. Je zřejmé, že Gurvitch dále promýšlí pojetí Maussovo, jež obohacuje ze-

¹ Pisatel referuje o stavu francouzské sociologie podle této příručky a v jejím rámci také o Gurvitchově pojetí, odkazuje na podrobnější výklad jeho pojetí, na článek J. Cazeneuvea v *Revue française de sociologie*, VII, č. 1, leden-březen 1966, a na článek Z. Sirmisky ve 4. čísle tohoto časopisu. Gurvitch sám líčí svůj myšlenkový vývoj a svou vědeckou činnost do roku 1958 v článku *Mon itinéraire intellectuel ou l'exclu de la horde* v *Letres nouvelles*, 1958, a znovu otištěno v časopise *L'homme et la société*, 1966.

² V předchozím spise (*Vocation* etc.) klade Gurvitch francouzské sociologii za úkol spojit teorii a výzkum, bádání – spojení, jež schází rozvoji současné sociologie jako vědy – a soustředit se na studium přítomné sociální skutečnosti. K tomu po-

třebuje pojmů jasných a ohebných, potřebuje se zbavit pojmů, jimiž se hlavně zabývala sociologie 19. století a jež pokládá za pojmy falešné, jako jsou otázky poměru sociologie a filosofie dějin, pojmy řádu a pokroku společnosti, domnělý spor mezi psychologii a sociologií se špatnou alternativou psychologie nebo sociologie, otázka primátu činitele společenského a problém sociologických zákonů. Naproti tomu sociologie chce především vytříbit a zrevizovat svůj pojmový aparát, svou metodu, své techniky a hledá syntézu mezi empirickým popisem a výkladem. Pak přikročí k vlastní práci, k budování sociologické teorie, jejíž první etapou je sociologie hlubinná (*sociologie en profondeur*).

Jména o pojem dialektiky, již rovněž odmítá — jak zdůrazňuje — ve smyslu hegelovském nebo marxistickém.

Ve stručném náčrtu dějin sociologie začíná Aristotelem, pokračuje sociální fyzikou Hobbesovou a Spinozovou, jejichž syntézu nachází u Montesquieua (ovšem mnohem důslednějšího ve svém relativismu a empirismu), mezi německými mysliteli vyzdvihuje Leibnize a upozorňuje na Fichtova žáka Krause, z Angličanů uvádí Fergusona a Smitha, z Francouzů fyziokraty a končí Malthusem jako zakladatelem demografie a Queteletem jako protagonistou sociální statistiky. Ze zakladatelů sociologie chápe jako jejího duchovního otce Saint-Simona (spíše než Comta), jako prostředkující článek mezi Saint-Simonem a Marxem Proudhona, dále Marxe, pak teprve Comta, dále Spencera a posléze Le Playe s jeho školou. Proti obvyklému pojetí zařazuje do vývoje sociologie Proudhona (jemu a Saint-Simonovi věnoval své poslední studie z roku 1965), Marxe, více oceňuje Saint-Simona a Spencera a také Le Playe.

V třetím oddílu této kapitoly nastiňuje jen stručně sociologii z konce 19. a začátku 20. století. Z francouzské sociologie vyzdvihuje Tarda a zdůrazňuje, že patří do sociologie vůbec, nejen do sociální psychologie; nejvíce vyzdvihuje Durkheima a jeho školu. Z Durkheimových spisů nejvíce cení *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, z jeho žáků Mause a Halbwachse a mimo školu staví Lévy-Bruhla. Z německé sociologie charakterizuje Toenniese, von Wieseho, pak Schelera a Mannheima jako sociology vědění a zejména Maxe Webera, jež jinde prohlašuje za nejvýznamnějšího německého sociologa. Z britské sociologie jmenuje zejména sociology ekonomické školy londýnské: Hobhouse, jehož — myslím — nedoceňuje. Ginsberga a Westermarcka (původem Fini). Poměrně stručnou pozornost věnuje sociologii americké, z níž si všímá jen poněkud Sumnera, Smalla, Giddingse, vice Cooleye (nejhlubšího z nich), Meada, Sorokina a posléze zakladatele sociometrie Morena.

Charakteristika probíraných sociologů je podána vtipně, kriticky z hlediska autorova a často odlišně nebo i originálně proti obvyklému ličení, ovšem převládá jak francouzské, tak speciálně autorovo hledisko.

Další kapitoly úvodu se zabývají vztahy sociologie a některých sousedních věd. Bastide rozlišuje vlastní oblasti sociologie a psychologie a pak oblast společnou, kde sociologie má dávat psychologii přesné otázky, tato má ukovat nové nástroje, a tak se stává spolupráce obou přesnou. Bastide vyzdvihuje Gurvitchovo úsilí scelit obě oblasti za předpokladu, že se překoná jeden falešný problém, problém poměru individua a společnosti, a psychologie bude hledat podle tří typů sociálních tří typy psychických stavů, počínaje individuálním já až ke kolektivnímu vědomí a kolektivní duševnosti. Braudel pojímá historii a sociologii jako jediné vědy globální a rozlišuje tři typy historie: historii událostí, konjunkturální a struk-

turální. Doporučuje mladým sociologům, aby v době učení zkoumali i v nejskromnějším archivu i nejjednodušší otázku historickou, aby ji poznali z praxe. Balandier určuje poměr mezi etnografií, etnologií a antropologií. Etnografie sbírá a třídí materiál, typy sociální a kulturní, etnologie směřuje k syntéze, antropologie hledá obecné vlastnosti charakterizující život společnosti v celém vývoji lidstva a podle rozlišování kultury a struktury a funkci společnosti liší antropologii kulturní a sociální. Guilhaud podává přehled problémů statistiky a Granai přehled technik sociologického zkoumání. Především upozorňuje na chyby při zkoumání, jako odděluje-li se společnost a kultura, studují-li se malé nebo zvláštní skupiny bez zřetele k základním problémům společnosti, studuje-li se místo společenské reality „statistická populace.“ Rozeznává techniky pozorovací, interviewové, pokusné (mezi nimi sociometrické) a statistické, jež všechny dále podrobně dělí a charakterizuje.

Jádrem celé knihy je Gurvitchovo pojetí obecné sociologie, sociologické teorie: sociologie hlubinná (hloubková, sociologie en profondeur), která se teprve tvoří a která je vlastní teorií Gurvitchovou. Je to soubor sociálních jevů, eventuálně po jejich jednotlivých stránkách, aspektech, jež se řadí v jednotlivé roviny (úrovně, vrstvy, paliers en profondeur, niveaux, couches, plans étages), jež je možno studovat postupně od přístupnějších k méně přístupným, od povrchu morfologického a ekologického (hmotné exteriorizace sociální skutečnosti) ke kolektivnímu chování formulovanému obvykle ve statutech (organizovaným aparátům), sociálním modelům (signálům, znakům, pravidlům), kolektivnímu chování neorganizovanému, sociálním rolím a jejich osnovám, kolektivním postojům, sociálním symbolům, kolektivnímu chování tvůrčímu, kolektivním ideám a hodnotám, až k stavům duševním a kolektivním psychickým aktům. Tyto sociální jevy se různě pronikají, až i tuto stupnici od základu převrací.

Tyto nejelementárnější složky sociální skutečnosti se pak spojují v různé sociální útvary (cadres sociaux). O skutečných kolektivních jednotkách, o formách sociability (společivosti, druživosti), o jevech mikrosociálních, o mikrokosmu forem sociability, jedná mikrosociologie. Jsou to například: my a vztahy k druhému, stupně částečného splynutí v nás a stupně tlaku v obráceném poměru ke splynutí: masa, společenství (communauté) a pospolitost (communio), dále například vztahy k druhému, jež podle Wieseovy terminologie označuje jako sblížující, oddalující a smíšené, z nichž tyto jsou nejdůležitější. Tyto formy jsou astrukturální.

Makrosociologie jedná jednak o skupinách (seskupeních, groupements) a o vyšších skupinách (nadskupinách, surgroupements), jako jsou sociální třídy, jednak o společnostech globálních. Skupiny třídí podle patnácti dělítek, např. podle funkce a jejich počtu, podle rozsahu, trvání, rytmu, podle stupně rozptýlení, jednoty, spojení ap. Nad-

skupiny, částečně makrokosmy skupin nebo seskupení skupin, jsou sociální třídy charakterizované větším počtem funkcí se zvláštním důrazem na funkce hospodářské, na něž obrátí pozornost zvláště Marx, se sklonem k intenzivnímu vrstvení (strukturaci) a ve svém vzájemném antagonismu tihnoucí k tomu, stát se jediným světem. V této části věnuje Gurvitch zvláštní pozornost pojmu struktury, pojmu velmi důležitému v sociologii, a ukazuje, že struktura ruší protivity sociologie řádu a pokroku, sociologické statiky a dynamiky, zneužívání pojmu instituce a organizace; je daleko složitější, odpovídá pojmu útvaru (Gestalt) v psychologii a na rozdíl od pojmu typu, který je umělý, je částí sociální skutečnosti. Pojem struktury je nezbytný pro charakteristiku globální společnosti.

Nejrozsáhlejší a nejimpozantnější sociální jevy jsou globální společnosti, makrokosmy sociálních makrokosmů. Mají svrchovanost právní (i států) i sociální a mohou mít i ekonomickou. Jsou vrstevné, strukturované, ale do jejich struktury vstupují obecně i organizace. Gurvitch rozlišuje deset typů společností globálních: 1. teokracie charismatické, 2. společnosti patriarchální (náboženství má zde roli druhou), 3. společnosti feudální se strukturou krajně pluralistní (evropský feudalismus 10.—14. st.), 4. společnosti globální s převládajícími městskými státy (fecká polis, civitas romana), 5. společnosti globální dávající vznik kapitalismu a osvěcenému absolutismu (mašinismus, industrialismus, sociální třídy atd.), 6. společnosti demokraticko-liberální, odpovídající rozvinutému soutěžícímu kapitalismu (v Evropě a Americe 19. století a na začátku 20. století), 7. společnosti řízené (dirigiste) odpovídající plně rozvinutému organizovanému kapitalismu (nejvíce v USA a zčásti v Německu před nacismem a po něm), 8. společnosti fašistické na základně technicko-byrokratické, 9. společnosti plánované podle zásad centralizačního kolektivního etatismu (SSSR od 1917, Čína od 1949, lidové demokracie od 1950 (vyjma Jugoslávie), komunistická strana nejvyšší státní orgán, 10. společnost plánovaná podle zásad decentralizačního pluralistického kolektivismu (zatím nevyzkoušena — Jugoslávie, skandinávské země a Anglie).

Těchto deset typů představuje toliko příklady obecné linie sociologického zkoumání, toliko východiska, a Gurvitch z nich pravidelně vychází při sociální a kulturní charakteristice globálních společností. Vystihují jejich hlavní nebo aspoň časté základní rysy a jejich korelace. Mimoto představují stadia vývoje společnosti a jejich historický sled (až na 3. a 4., který by měl být obrácený), byť podle Gurvitche diskontinuítní, a nahrazují tak filosofii dějin nebo konkrétní sociální dynamiku jím odmítanou, ale podávanou kritičtěji a méně náročně.

Svůj nástin sociologické teorie zakončuje problémy determinismu a výkladu. Sociologickým determinismem rozumí integraci zvláštních faktů v jeden ze skutečných mno-

honásobných útvarů nebo světů s imanentní náhodou. Integrace předpokládá pochopení relativní souvislosti dotyčného útvaru. Determinismus není nutně svázán s předvídaním.

Gurvitch pokládá za nebezpečné zanedbávat problém výkladu (výklad je druhý, dialektický moment jednoho procesu; ve vědách o člověku se zdůrazňuje více pochopení, v přírodních vědách výklad), jako činí empirické bádání americké svou testování nebo kvantofrenií nebo strukturně funkčním či matematizujícím sklonem; je také nebezpečné vysvětlovat mnoho, jako činí evolucionismus ústící ve filosofii dějin nebo hledající převládajícího činitele nebo obecné zákony. Všechny výklady jsou založeny na teoriích nebo pracovních hypotézách a Gurvitch vypočítává devět pravidel sociologického výkladu. Mezi ně patří např. také pravidlo, že schází-li kauzalita, je třeba hledat funkční korelace nebo pravidelné tendence nebo přímé integrace v celek, a dále stanovit též souvislosti mezi výkladem sociologickým a historickým. Je podle něho nemožné stanovit obecnou formuli sociologického determinismu. Proti marxismu, který si dělá nárok na obecnou platnost své formulace determinismu, jež však platí jen zhruba pro společnost na počátku kapitalismu, ukazuje na podstatné rozdíly determinismu podle typů a struktur. Marxismus naproti tomu spojuje determinismus třídní a globální, zjednodušuje determinismus třídní, opomíjeje spory v něm, a lpí na determinismu přísném a kontinuálním.

Podle durkheimovského schématu následují kapitoly ze sociální morfologie. V geografické sociologii podává P. George přehled zeměpisných dat z oblasti venkovské i průmyslové a městské jako základny pro jejich sociologické studium. Instruktivní výklad hlavních problémů sociální demografie přináší kapitola z pera A. Girarda. Zvláštní pozornost věnuje přítomným otázkám, např. otázce přelidnění a populačního optima, řízení pohybu populace a perspektivám dalšího vývoje. Opírá se hlavně o literaturu francouzskou, z níž vyzdvihuje Halbwachse a ze současných demografů Landryho (demografická revoluce) a Sauvyho. Problém sociologie města nadhazuje L. Chevalier. V první řadě jde o sociální popis měst a později o výzkum, jak je v rozvojem měst zavedly správy měst v městských statistikách, jejichž rozvoj — zejména v Paříži — sleduje. Jako na zvláštní případ ukazuje na statistický úřad amsterodamský, který pojal do svého šetření také inteligenční kvocient dětí, vývoj úmrtnosti podle sociálních skupin aj. a poprvé se statistickou přesností doložil, že nerovnost před smrtí nelze uvádět ve vztah s hospodářskou nerovností skupin, nýbrž s nerovností kulturní, jež se však s ní vždy neshoduje (303). Také Girard uvádí, že v Amsterodamě, kde vybavení hmotné a zdravotnicko-sociální je velmi pokročilé, není nerovnost před smrtí již prakticky postřehnutelná (289). Ve Francii samotné je studium městských společností velmi různorodé. Buď se pokračuje v durkheimovské tradici

za Halbwachsem, nebo se sledují americké metody, arci bez hmotných a statistických prostředků. Podle Chevaliera sociologie města není ještě ustavena, o první syntézu na mezinárodním základě se pokusil kongres organizovaný v Novém Yorku u příležitosti dvoustého výročí Kolumbijské university v roce 1954 a věnovaný studiu metropolí.

H. Mendras povšechně ukazuje, jak vázanost rolníků na prostor se měnila s mechanizací zemědělství, jak se diferencovaly a specializovaly rolníkovy funkce, jak pronikáním městské civilizace na venkov se venkov poměštuje a město opětně pověnkovšuje, jak vznikají různé (4) typy prostředí venkovského a městského, jak se mění stratifikace venkova, jak se utvářejí různé typy rolníka, tradiční a v krajinách rozvinutých, jak se venkov diferencuje na různé kraje atd. Stručně charakterizováno, studie nastiňuje vývoj oblasti venkovské, zemědělské a přeměnu rolníka.

G. Balandier se pokouší určit znaky nerozvinutých krajin: demografické, např. poměr nízké úmrtnosti a vysoké porodnosti, nedostatečnou potravinovou ekonomii (místo 3 200 kalorií připadá na jednotlivce jen 2 000 a méně), znaky technické a ekonomické (jednotlivci v zemích jako USA, Británie, Německo, disponují 5 000 energetickými jednotkami a více, v Latinské Americe 240, v Africe a Číně 150, v Indii a Indonézii méně než 100) a převahu zemědělství. Ze znaků sociálních a kulturních uvádí především negramotnost (50–70 % analfabetů), nižší postavení ženy, slabou organizaci na úrovni národní nebo celožemní. Společnosti rozvinutější nejen v současné době působí na méně rozvinuté, ale získávají i náskok pro budoucnost, např. životní úroveň v USA byla v roce 1938 15krát vyšší než v Indii, ale v roce 1952 již 35krát. Mezi sociálními podmínkami hospodářského vývoje vytýká problémy jednak v prostředí rurálním, zejména rozdělení půdy a její dělení (např. v Indii roku 1945 se území vesnice skládalo z 8 000 parcel), jednak v prostředí průmyslovém, jež se liší na zvykové a modernistní s potřebou přizpůsobit se novým úkolům. Posléze uvádí, jakou dezorganizaci působí industrializace a urbanizace v těchto krajinách; jejím ukazatelem je zejména zločinnost mladistvých i dospělých.

Čtvrtý oddíl knihy věnuje pařížští profesoři Lhomme, Weiller a Marchal problémům ekonomické sociologie, či spíše jejím problému ještě spornému a diskutovanému, ještě ne dosti vyjasněnému a zpřesněnému. Především se rozebírá otázka, zda politická ekonomie je vědou autonomní nebo podřízenou jiné vědě, zvláště sociologii. Stoupenci individualistní ekonomiky jsou pro autonomii, stoupenci makroekonomiky spíše — ač ne tak rigorózně — pro podřízení. Lhomme tu vidí cestu k alternativě: sociologická ekonomika či ekonomická sociologie. Weiller do-

chází po kritice různých názorů k závěru, že ekonomické analýze patří především abstraktní modely, matematické důkazy, zkoumání ekonometrická a operativní, ekonomické sociologii se otevírají široké perspektivy jako konfrontace hospodářských systémů nebo režimů, studium podmínek struktury a destrukture, rozbor důsledků ekonomického růstu čili povahy „pokroku“ atd. Pojmy hospodářských systémů, režimů a struktur se zabývá Lhomme a se současnými francouzskými vědci rozpráda pojmy, jež zavedl německý národohospodář W. Eucken: hospodářský řád a hospodářský systém. Ze systému ho přirozeně nejvíce zajímá kapitalismus a socialismus, s poznámkou, že socialismus byl zpočátku spíše kritikou kapitalismu s nejasnými perspektivami než vlastní teorií, a uvádí mezi jinými Halmova rozlišování čtyř velkých ekonomických typů: kapitalismus liberální a autoritativní a socialismus liberální a autoritativní. Ve vývoji hospodářském zjišťuje ekonomii rolnickou, rolnicko-řemeslnickou, kapitalistickou a socialistickou, řízenou z centra, a tyto ekonomie vztahu (nabídky a poptávky). V závěrečné kapitole se Marchal zabývá sociologií hospodářských fluktuací, a to jejich důsledky sociálními, demografickými (sňatečnost, porodnost a migraci), socioekonomickými (nezaměstnanost) a rozvojem syndikalismu, jevy psychosociálními, jež mají málo vlivu na fluktuaci, a posléze hybnými prvky sociálních fluktuací, z nichž si všímá Schumpeterova vytčení významu úlohy podnikatele — novátora. Vůbec se věnuje značná pozornost názorům tohoto ekonomika, kdysi profesora v Černovicích, a jeho knihám, jako spisu *Kapitalismus, Socialismus und Demokratie*, a švédskému ekonomu Akermanovi, který se pokouší vysvětlovat hospodářský cyklus sociologickými činiteli.

Myslím, že lze charakterizovat tento oddíl spíše jako pokus o určení pojmu a obsahu ekonomické sociologie a že stále ještě schází přesnější odlišení problémů národního hospodářství vlastního a ekonomické sociologie, jako když např. Schumpeter připojuje ve svém posthumním díle (*Dějiny ekonomické analýzy*, 1954) ke třem velkým složkám této vědy (dějinám hospodářským, statistice a teorii) jako čtvrtou: ekonomickou sociologii.

Pátý oddíl spisu, věnovaný problémům průmyslové sociologie, pochází od známého odborníka G. Friedmana a jeho spolupracovníků J. D. Reynauda a J. R. Tréantona.³ Předmětem průmyslové sociologie je nejen průmyslový podnik a jeho vnitřní život, nýbrž celek průmyslové společnosti (ovšem spolu s jinými odvětvími sociologie, jako se sociologií sociálních tříd, stratifikace a sociologií ekonomickou).

První kapitola jedná o technice výroby a práce. Jednou ze základních podmínek druhé průmyslové revoluce je elektřina a její roz-

³ Tito dva autoři zpracovali přehledně současnou tendenci průmyslové sociologie a její podrobnou bibliografii za l. 1951–1962 v: *La sociologie in-*

dustrielle 1951–1962, Tendances actuelles de la recherche et bibliographie, La sociologie contemporaine, vol. XII, no. 2, 1963–4, str. 123–245.

manité využití. Další je přetváření strojů, vytváření složitějších strojů, jejich pokračující mechanizace a automatizace, jež redukuje nebo přímo nahrazuje lidskou činnost, a to nejen svalovou, nýbrž rozšířením automatické kontroly i soustavou nervovou a vynálezem elektronických počítačů (speciálně i mimo vědecké účely, pro něž byly původně určeny) mnoho informačních a pomocných úkonů. Jako zvláštní techniku uvádějí autoři organizaci výroby, již rozumějí jednak rozkládání práce v jednotlivé úkony (taylorismus) a jejich opětné spojování (Ford, běžící pás aj.).

Také práce sama se přetvořila, přenesla se na pracoviště a rozdělila se v řadu specializovaných úkonů: např. ušití kabátu je rozděleno na padesát specializovaných pracovišť a řemeslo se tak ztrácí proti jednotlivým odděleným specializacím. Vlastnosti specializovaných dělníků (pozornost, odpovědnost, rychlost) se blíží vlastnostem kancelářského personálu. Také požadavky na kvalifikaci se mění. Autoři uvádějí tři tendence v USA: přírůstek polokvalifikovaných dělníků, téměř stále procento dělníků kvalifikovaných a zmenšení počtu nádeníků. Také profesionální struktura se mění, např. funkce vedoucího, dílovedoucího ap., odpovědnost. Příprava, vzdělání pracovníků se pozměňuje, vedle úzce odborné přípravy se pro kvalifikované dělníky vyžaduje solidní vzdělání vědecké a technické.

Pod psychosociologií podniku rozbírají autoři především ducha podniku, tj. sociální systém podniku daný systémem statusů (postavení) a rolí, a morálku podniku, jak se jeví v absentismu, rotaci osazenstva a produktivitě, dále individuální motivaci práce (zvláště také vliv monotónnosti práce) a vliv motivace na mzdu. Dále zkoumají kontrolu výkonu pracovní skupinou a její vliv na stanovení mzdy, vliv pocitu příslušnosti k skupině na produktivitu a posléze vedení pracovní družiny. Tuto kapitolu ukončuje sociální psychologie podniku jako organizace, jak se vykonává sdělování zpráv v podniku a jak je rozdělena rozhodující moc, centralizovaná či decentralizovaná, zejména podle studia nacionalizovaného průmyslu v Británii.

Kapitola nadepsaná *Sociologie syndikalismu, dělnické samosprávy a pracovních sporů* je věnována vlastně obranným institucím dělnickým, především syndikalismu ve společnostech kapitalistických, liberalistických a pololiberalistických, různým druhům syndikátů, jako syndikátu průmyslovému a řemeslnému, poměru syndikátů a samosprávy podniku, jak ji představují dílenské rady, dělnická (např. v Jugoslávii) a pracovní sdružení — zkrátka samospráva, (demokratizaci průmyslu) a pozici syndikalismu v globální společnosti. Značnou pozornost věnují autoři vyřizování sporů dělníků s podniky, a to jak cestou mírnou (dohody) a právní, tak zvláště stávkou. Úvahou o změnách v postavení námezdních pracovníků (např. vzhledem k obavě z nezaměstnanosti) a o postupu od zaměstnání k povolání končí

tato kapitola životního zájmu pro dělnictvo.

Poslední kapitola oddílů se zabývá obecnějšími problémy, ovšem se zřetelem k průmyslovým zaměstnancům. Pojednává o tom, kdy vstupují do zaměstnání a jak si je volí, jaké typy životních drah lze zjistit a zůstává při dělení na zaměstnání stálá a nestálá, dále o otázkách stabilizace a stárnutí v zaměstnání, o konci činnosti v povolání a o různých důsledcích toho pro jednotlivce. Problémy by jistě nebyly vyčerpány, kdyby se nepojednalo aspoň v nejhrubších rysech o otázkách mimopracovních, a zejména o práci a volném čase.

V politické sociologii, kterou ztotožňuje s politickou vědou, jež se z důvodů administrativních a pedagogických liší podle toho, kde se vykládá, podává M. Duverger nejprve typologii politických režimů (soustav), třídění dřívější i moderní. Novější typologie liší parlamentní režimy různé, např. na ty, jež rozeznávají hlavu státu nebo hlavu vlády — typ parlamentní (britský) a typ presidentský (americký), a na ty, jež dělí státy na státy s režimy pluralistními (Západ) a s režimy jedné strany (Východ). V Evropě je rozdíl mezi parlamentarismem britským (dvou stran) a západoevropským (více stran), přičemž se vláda opírá o koalici různorodou a nestálou. Když v USA volí volí parlament, volí tím prezidenta, a v Británii předsedu vlády (demokracie přímé a zprostředkované). Sociologicky je zajímavá kapitola o vztazích mezi režimy a společenským kontextem, a to především mezi režimem a hospodářskou strukturou. Systém pluralistní odpovídá zhruba kapitalismu a stát jedné strany socialismu (výjimkou je nacistická diktatura v kapitalistickém státě). Spojení mezi socialistickým hospodářstvím a statem jedné strany je déle toliko v SSSR a v lidových demokraciích evropských s patnáctiletou zkušeností, je rušeno (s výjimkou Jugoslávie) otázkou vnějšího panování, v Číně trvá pouze deset let a srovnání znemožňují poválečné poměry. Demokracie parlamentní a presidentská se vyvinula v bohatých zemích západních po vzrůstu industrializace a zvýšení kolektivní úrovně, komunistické státy jsou na nižší úrovni (vyjma české země z Československa). Ale SSSR se stal jednou z nejprůmyslovějších zemí, neboť dal přednost omezení potřeb před zbrojením, ale nyní je v uspokojování potřeb — i kulturních — na poloviční cestě, a to ohrožuje základy totalitního státu, jako v lidových demokraciích, ale nikoli v Číně a ve Vietnamu.

Vždy byl pozorován vztah režimu a ideologie. Jeho základním pojmem je pojem legitimacy ve smyslu společného přesvědčení (víry, croyance — vira asi jako konsenzus amerických politologů), přesvědčení téměř všeobecné, proti němuž se stavějí doktríny velmi minoritní. Úzké se spojení mezi hospodářskou strukturou a ideologií, ale často je pochybné, zda první má základní roli v rozvoji druhé. Dále byly často konstatovány vztahy mezi režimem a geografickými činiteli. Dnes se leckdy zapomíná na vliv rozměrů států: větší státy mají složitější

problémy (makropolitické: mikropolitické). Různé vztahy mezi dějinným vývojem a režimy jsou vysvětlovány činiteli jednak obecnými, jednak zvláštními. Zvláštní příčinou bývá přímý vliv konjunktury (zvláštní události, osobnosti ap.), ovšem režimy konjunkturální netrvaly dlouho (USA mají ústavu 170 let, Francie jich měla zatím devatenáct). Úvaha o režimu a kolektivních představách, jež má národ podle skutečnosti a jež si sám o sobě, o svém životě a režimu činí, uzavírá tuto kapitolu.

Do politické sociologie zahrnuje autor také sociologii politických stran a stanoví především jejich typologii. Liší strany kádrové, u nichž jde více o významné členy atd. vlivem, atd. jménem (typ anglický a americký), k nimž počítá i strany „nepřímé“ (labouristy od r. 1900) a strany masové, jež dělí v typ socialistický (s tendencemi oligarchickými), komunistický (s nejlepší organizací a přísnou ideologií, jež má hlavní úlohu) a fašistický (s vojenským uspořádáním). Stranou stojí strany rozvojových zemí s některými rysy společnými pokročilým státům. Podle počtu stran v jednotlivých zemích rozeznává systémy pluralistní a systémy jedné strany. Pluralistní jsou multipartismus a bipartismus (britský s disciplínou strany a americký s volností hlasování). Činitelé způsobující pluralismus jsou především ekonomicko-sociální (aristokracie, buržoazie, proletariát, liberalismus ap.), náboženské a národnostní rozdíly, a jako technický činitel volební řady. Systémy jedné strany bývají ztělesněny v diktatuře, jež podle ideologie a politického významu je revoluční nebo konzervativní. Tyto systémy se liší podle stupně socioekonomického vývoje, podle úlohy ve státě (nejvyšší v komunismu, kde hierarchie strany je nad formální hierarchií státu). Jako zvláštní systém uvádí Duverger strany vládnoucí, dominantní, jež distancují odporce a ztotožňují se s celkem národa, ovšem prohlašuje tento pojem za dosti mlhavý.

Do politické sociologie patří také sociologie voleb, již zkoumá Goguel na volbách ve Francii (a Belgii) a Dupeux v zemích anglosaských. Toto zkoumání začalo ve Francii prací A. Siegfrieda: *Politický obraz západní Francie za III. republiky* (1914), ale její výsledky jsou dodnes skromné a nedospěly k obecnému výkladu. Srovnávají vliv jednotlivých činitelů na výsledky voleb, zejména vliv socioprofesionální struktury, hospodářské konjunktury a náboženské orientace (vedle vlivu osobností, tisku, stran atd.). Menší oblasti dávají výsledky méně určité, ve větších se kompenzují a je také radno sledovat výsledky voleb po delší dobu. V anglosaských zemích dochází výklad hlasování ke dvěma obecnějším tendencím: hlasuje se jednak podle zájmu, jednak pro konformitu, a hlasy se třídí téměř jen na dva směry: levé a pravé. Výklad o metodách průzkumu voleb uzavírá tuto část.

Další část příručky je věnována výtvarům civilizace, jednotlivým oblastem kultury, především náboženství. Za iniciátora vědeckého studia náboženství pokládá G. Le Bras

Maxe Webera a jako další badatele jmenuje Troeltsche a Durkheima a jeho školu. Předmětem sociologie náboženství jsou náboženské společnosti a prvním úkolem je jejich popis (anatomie náboženské společnosti), dalším jejich fyziologie (podle durkheimovské terminologie), tj. popis životních projevů jejich náboženských praktik. Sociologie náboženství zjišťuje vztahy náboženství ke světu (odloučení nebo přilnutí), k jeho hlavním jevům, jako k moci politické, k bohatství, k hospodářskému a sociálnímu řádu. Jedním z jejích problémů je zjistit, co zbývá z vlivů náboženství ve státech s rozlukou nebo ve státech náboženství nepřátelských, vliv na poslušnost nebo revoltu, představy o záhrobní, vztahy mezi společností náboženskou, světskou a nadpřirozenou. Co se týče metody, je vlastním úkolem sociologie náboženství zjišťovat typy a rozlišování typů vede k hledání příčin a pravidelnosti. Při jejím studiu nezačínáme společností náboženskou, nýbrž společností světskou, globální, a sledujeme je v čase, ve vývoji. Sociologie zachycuje toliko konstitutivní rysy skupiny, kontinuitu, podrobný vývoj studuje historie náboženství. Sociologie náboženství užívá všech moderních technik, zvláště statistiky a kartografie, ale nespojuje se hrubými čísly, nýbrž postupuje podle kategorií (pohlaví, věku, profese atd.). Užívá všech věd o člověku a sama je vědou syntetickou. Usiluje odhalit podstatu náboženství, ale žádná věda neodkryje všechnu hloubku náboženského citu.

Další tři výtvarky civilizace: poznání (vědění), mravnost a právo jsou předmětem studia pořadatele této příručky. Gurvitch začíná svůj výklad sociologie poznání historicko-kritickým přehledem, počínaje Condorcetem, Saint-Simonem a Comtem, a zmíní se, že otcovství názvu reklamuje pro sebe rakouský filosof Jerusalem (nar. v Dřevicích u Chrudimě, 1854–1923, který ve svém úvodu do filosofie věnoval velkou část sociologii, již vydal pak zvlášť, stejně jako některé studie ze sociologie vědění — J. K.); jako vlastní pěstitele sociologie poznání rozebírá Durkheima a jeho školu, ještě více pak Lévy-Bruha, podrobněji Marxe a marxismus, za nejpłodnější a nejoriginálnější příspěvek k sociologii vědění pokládá práce Schelerovy, a podrobně rozebírá práce Mannheimovy jako pokus o smíření názorů Marxových, Schelerových a Deweyových, vedle kritiky pokusu Sorokinova a zmínky o definici Znanieckého, jež označuje jako sociologii americké (sám by podle toho byl sociologem francouzským).

V systematickém výkladu rozumí vědění nebo poznáním duševní akty, v nichž se spojuje zkušenost a soud o její pravdivosti. Předmětem sociologie vědění je pak studium funkčních korelací mezi různými druhy poznání a sociálními útvary, typy společností globálních, sociálními třídami, zvláštními seskupeními a projevy sociability, vztah funkční, nikoli kauzální. Sestavuje pak stupnici druhů poznání: 1. vnímání vnějšího světa, 2. poznání druhého, nás, skupin, spo-

lečností, 3. poznání zdravého rozumu, 4. technické, 5. politické, 6. vědecké, 7. filosofické, zřejmě podle stupnice Schelerovy, který rozzeznává: 1. poznání teologické, 2. filosofické, 3. poznání druhého, individuálního i kolektivního, 4. vnějšího světa živého i neživého, 5. technické a 6. vědecké. Tyto druhy poznání se mění podle sociální struktury, tak např. poznání vědecké a filosofické je méně spojeno s útvary sociálními než poznání ostatní, ale tím se neruší jednota poznání. Dále liší složky druhů poznání: 1. poznání mystické a racionální, 2. empirické a pojmové, 3. pozitivní a spekulativní, 4. intuitivní a reflexivní, 5. symbolické a adekvátní a 6. kolektivní a individuální. Jednotlivé druhy poznání mají sklon k určitým formám poznání, jako politické k symbolickému, technické k adekvátnímu, filosofické k spekulativnímu a vědecké ke kolektivnímu. Dále vytyčuje funkční korelace mezi stupnicemi druhů poznání a typy globálních struktur s důrazem na formy poznání, ovšem spíše jen jako schémata bádání — např. v kapitalismu soutěžícím 1. poznání vědecké s převládáním věd přírodních, 2. poznání technické, 3. politické těsně za technickým, 4. poznání vnějšího světa, 5. poznání filosofické poněkud v pozadí, 6. poznání druhého a 7. poznání zdravého rozumu; nebo v kapitalismu organizovaném 1. poznání technické a politické, 2. vědecké (vědy o člověku soutěží s vědami o přírodě), 3. vnímání vnějšího světa, 4. poznání druhého, 5. poznání filosofické a 6. poznání zdravého rozumu. Závěrem uvažuje, co sociologie poznání a epistemologie mají společného a jak si vzájemně pomáhají.

Podobně postupuje Gurvitch při nástinu sociologie mravnosti. Po stručném historicko-kritickém přehledu pokusů o sociologii mravnosti (zejména Durkheima, Hobhouse, Bayeta, Rauha a Schelera) určuje — ježto mravnost nemá své speciální skupiny jako právo nebo náboženství —, co je mravní fakt. Rozumí jím postoje (v širokém smyslu) kolektivní a individuální chápáné jako stránky (aspekty) sociální skutečnosti, pokud jsou s to překonat překážky nezájmového schvalování. Ježto jsou různé druhy mravních postojů, jsou různé druhy mravnosti, jež mezi sebou soutěží. Uvnitř každého druhu je spor mezi různými formami mravnosti. Stupnice druhů a forem mravnosti tvoří systémy skutečné mravnosti. V jedné společnosti je neredukovatelná pluralita druhů mravnosti. Co rozumí druhy a formami mravnosti, lze lépe chápat z jeho utřídění. Rozzeznává osm druhů mravnosti: tradiční, účelovou, a zvláště utilitaristní, mravnost ctností, soudů po činu, imperativní, mravnost ideálních symbolických vzorů (obrazů), mravnost aspirace a jednání a tvoření. V každém druhu rozeznává šest forem skutečné mravnosti: mravnost mystickou a rozumovou (jejich druhotné projevy jsou mravnost náboženská a laická), mravnost intuitivní a reflexivní atd. Sociologie mravnosti je pak studium funkčních korelací mezi druhy, formami a systémy mravních postojů z jedné

strany a typy sociálních útvarů: společnostmi globálními, třídami, seskupeními a projevy sociability z druhé strany, studium, jež doplňuje zkoumání změn jejich vztahů s jinými nařízeními a výtvy civilizace, jejich ideologického odůvodňování a specifických determinismů. Většinu kapitoly věnuje pak zjišťování jejich korelací.

Toto schematizování typů mravnosti a typů sociálních útvarů je velmi zajímavé, zvláště pro velkou autorovu znalost kultury těchto společností, ale sotva bude více než velmi povšechnou charakteristikou, místy důvtipnou a originální, a ony korelace by se daly leckdy asi zaměnit jinými.

Týž postup zachovává Gurvitch při pojednávání o problémech sociologie práva. Napsal o sociologii práva a o právu vůbec, a zejména o tom, co nazývá sociálním právem, několik studií a projevil v nich své pojetí. V přehledu pokusů o sociologii práva charakterizuje Durkheima a jeho školu, pak „největšího německého sociologa“ Maxe Webera, ale netají se svým úsudkem, že toto odvětví rozvinul Weber s nejmenším úspěchem a s nejmenší důsledností. Za nejzajímavější a nejvědeckější práci tohoto oboru pokládá spisy rakouského právníka E. Ehrlicha (zejména *Grundlegung der Soziologie des Rechtes*, 1929) a zakončuje zmínkou o práci amerických sociologů o sociální kontrole. V systematickém výkladu podává nejprve definici práva jako sociálního faktu a sociologie práva, definice — podobně jako dřívější — velmi složité. A podle svého pojetí obecné sociologie postupuje i zde. V mikrosociologii práva líčí vznik práva v nejmenších sociálních útvarech, v makrosociologii vznik práva v seskupeních strukturních, v sociálních třídách, a posléze zjišťuje korelaci typů globálních společností a právních soustav podle svého schématu jednotlivých společností. Sám si je vědom, že toto zkoumání funkčních korelací je jen programatické a schematické, ale jak možno i zde říci, vystihuje bystře souvislosti a je nabádavé. — Velmi instruktivní jsou také kapitoly o kriminální sociologii Henri Lévy-Bruhla, zamýšlené jako úvod do této disciplíny. Ježto podle něho se lze dívat na zločin z dvojího hlediska a předmětem studia je pak zločinec nebo zločin, nechává stranou kriminologii klinickou a zůstává při problémech sociálních, jež ukládá zločin. Zmíniv se stručně o dřívějších názorech na zločinnost a tresty, připomíná Lombrosa, který vysvětluje zločinnost jednotlivcovu z jeho rysů fyzických (*Člověk zločinec* 1876), ale za vlastní zakladatele kriminální sociologie pokládá Ferriho, který klade důraz na sociální příčiny a následky zločinu, a Durkheima, který formuloval zločin jako normální společenský jev na určitém vývojovém stupni, což ovšem nevylučuje, že je to jev patologický. Konstatuje, že novější směry nedbají dřívějších sporů mezi svobodnou vůlí a determinismem, nýbrž že se jim jedná o ochranu společnosti před zločinem. Líčí vývoj zločinnosti od primitivních společností, kde je zločin porušením tradičního společenského

řádu; na vyšším stupni je nejčastěji úkladem proti životu nebo porušením sexuálního norem nebo vlastnických práv a na nejvyšším stupni jde o zločiny bílých límců (zločinnostlivá), velmi rozšířené ve vrstvách obchodních a finančních. Trest pojímá jako sankci vzbuzenou zločinem a uvádí jeho dvojí význam: užší jako náhradu škody, potrestání apod., širší jako obnovení společenského řádu, polepšení nebo odstrašení zločince. V souhlase s vývojem zločinu uznává také tři směry, vlny trestů: od roku 1750 zmírnění krutosti trestů, pak odstraňování společenských příčin zločinnosti a od roku 1920 obranu společnosti proti antisociálnímu elementu. Při metodách kriminální statistiky ukazuje na její neúplnost, protože vyčísľuje zločiny trestané a vyšetřované a nestrestané, ale nikoliv zločiny skutečné, avšak nejištěné, jichž je podle něho nejvíce. Podle toho je lidstvo zločinnější, než udává statistika. V tomto „černém počtu“ zločinů, v této černé zločinnosti jsou zločiny spáchané tak, že nezanechávají stopu, nebo zločiny utajované shovívavostí nebo lícené jako nehody (zvláště na venkově) a nejčastěji zločiny bílých límců. Jinou vadou statistiky jsou různé názvy zločinů v jednotlivých zemích, chyby statistiky apod. Iniciativu v kriminální statistice měli Francouzové (od roku 1826), ovšem hlavně pro potřeby justiční správy. Jako jiné studijní metody doporučuje kartografii (kriminální geografii), různé ankety, studium soudních aktů a biografii zločinců.

Ze sociologií ostatních výtvorů civilizace jedná příručka o problémech sociologie řeči (Cranai), umění (Francastel) s přídavkem či spíše sylabem sociologie hudby (Bonnot) a sociologie literatury (Memmi). Kapitola o psychologii dětství (Piaget), kterou sem také řadí, patří podle referentova mínění spíše k oddílu o psychologii kolektivní a sociální.

Do sociologie výtvorů civilizace patří také kapitola o problémech křížení jednotlivých civilizací a jejich výtvorů (Bastide). Jeho ústředním pojmem je akulturace, již Bastide blíže objasňuje a jejíž různé druhy zjišťuje. V této otázce se sociologie opírá hlavně o kulturní antropologii, a to o její dva hlavní směry, americký a anglický. Sem také patří článek Mercierův o pronikání metod etnologických a sociologických. Cazeau odmítá starší názvy pro společnosti prvních stupňů jako divoké, necivilizované, primitivní společnosti a navrhuje a odůvodňuje název archaické společnosti, ale místo jednoho znaku uvádí kritérií více (nedostatek dějin, stálost, lpění na tradici atd.). O dynamice vnějších vztahů archaických společností, o kulturním kontaktu a o akulturaci podle jednotlivých monografií jedná opět Balandier.

Devátý oddíl knihy je věnován problémům psychologie kolektivní a sociální, jež by měly být probírány spíše v úvodní části knihy. Gurvitch předepisuje nejprve své pojetí totálního psychického jevu, jak jej formuluje podle Maussova totálního sociálního

jevu a pod nějž zahrnuje všechny jevy psychické, jakkoli zbarvené a kteréhokoliv stupně, a pokouší se určit vztah psychologie individuální, kolektivní a sociální. Stoezel podává přehled meziosobních psychických vztahů, jak k jejich poznání přispívá obecná psychologie v literatuře, morálce a Descartově *Pojednání o vášních*, jež poprvé spojuje příští psychologii obecnou s příští psychologií sociální, dále psychologie moderní, sociologie a etnologie, jež je zjišťují v souvislosti statusu a role, v rozhovoru, daru apod., a posléze psychologie sociální, jež analyzuje vztah jednotlivců k sobě navzájem, počínaje dvojicí až k malé skupině s její stavbou a autoritou. Bourricaud analyzuje v psychologii skupin zejména pojem popularity (obliby) a elity. Lefebvre, vyšlý z marxismu, ale nyní jeho kritik, po povšechnějších poznámkách o psychice sociální třídy podává zajímavou charakteristiku kolektivní psychologie buržoazie, dělnické třídy, rolníků a střední třídy. Dufrenne uvažuje o psychologii velkých celků, jako národa, jehož psychologickou bytostí je kultura, ale národ se nedá definovat pouze kulturou. Psychologická specifičnost globální společnosti je problémem pro sociologa, ale Dufrenne sám jej neřeší. Jako druhý problém jej zajímá základní osobnost (personnalité de base), tj. konfigurace rysů společných jednotlivcům majícím touž kulturu, jak to formuluje podle Kardina a Lintona. Bastide uvažuje o vztahu sociologie a psychoanalýzy. Podrobněji se zabývá tímto problémem v knize *Sociologie et psychoanalyse*, 1950. V této studii jen vystupuje s názory projevenými od té doby. Ze tří hlavních představitelů psychoanalýzy pokládá Adlera za nejbližšího sociologii (pro pocit méněcennosti a mechanismy kompenzace a důraz na symbolický, a tudíž sociální ráz oedipovského komplexu). Sleduje dále, co přinesla sociologie psychoanalýze a obráceně. Sociologie začala začleňovat přínosy psychoanalýzy od roku 1920, nejprve sociálně patologické, pak v sociologii rodiny, a posléze v ostatních oblastech.

Ve většině těchto studií je patrné Gurvitchovo pojetí psychického. Ovšem jednotliví autoři se neshodují v terminologii, v rozlišování psychologie kolektivní a sociální a také v definování nebo určení těchto odvětví psychologie v tom, co si kladl za úkol také Gurvitch, i když je zde snaha dát těmto článkům stejný psychologický základ.

K tomuto oddílu bych přiřadil ještě Piagetovu studii o psychosociologii dětství. Piaget vychází z názoru, že individuum se nerodí sociální (kritizuje a většinou odmítá pojem instinktu), ale postupně se stává sociálním, socializuje se, a to dvojnásobně: stykem s dospělými a stykem s dětmi. Podle toho dělí sociální vztahy na tyto dvě skupiny a v každé z nich opět rozeznává vztahy rozumové, citové a mravní. Ve vztazích mezi dětmi a dospělými generacemi sleduje vývoj vztahů rozumových (logiky a předávání pojmů), afektivních, silně ovlivněných sociálním prostředím, a z nich z citů mimo-